

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРЕДИКАТІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ УТВОРЕННЯ ЗВУКУ

У статті зроблено спробу з'ясувати характерні ознаки предикатів зі значенням утворення звуку як семантичного різновиду предикатів дії, здійснити їх семантичну диференціацію.

Ключові слова: семантичні типи предикатів, предикати дії, предикати звучання, предикати утворення звуку, динамічність, результативність.

Семантична класифікація предикатних знаків залишається актуальною проблемою мовознавства, оскільки вона лежить в основі характеристики семантичної і синтаксичної структур речення та створення моделей семантико-синтаксичних побудов. Аналіз класифікацій семантичних одиниць, здійснений в українському мовознавстві, показав, що на сьогодні ґрунтовно проаналізовано предикати стану (О. І. Леута, П. П. Драгомирецький, Н. В. Кавера), процесу (Г. В. Кутня), якості (В. А. Тимкова), виявлено їх семантичну типологію, з'ясовано особливості синтаксичної поведінки. Але предикатна семантика дії ще не була вичерпно проаналізована й описана. До цього часу не здійснена й докладна семантична диференціація предикатів дії.

З-поміж предикатів дії та діяльності ґрунтовно опрацьовані предикати мовлення (Н. Г. Ніколаєва), мислення (В. В. Гумовська), фізичної дії (І. І. Овчиннікова, А. В. Шумейкіна).

Лексика з семантикою звучання у різних аспектах була об'єктом досліджень російських лінгвістів Л. М. Васильєва, О. Л. Голубєвої, О. Д. Кузнецової, М. О. Шелякіна, М. В. Попової, Н. П. Сидорової.

В українській мові семантичні й структурні параметри звуконаслідувальних дієслів досліджували Є. А. Карпіловська, Л. І. Корнієнко, дієслова на позначення крику тварин – Н. Й. Марчук, дієслова звучання – О. В. Бабакова, лексико-семантичне поле звуконайменувань – І. В. Багмут.

Предикати утворення звуків аналізували у складі інших семантичних груп – мовлення, створення та руйнування, фізичної дії, руху, звучання, каузативу. У межах класу одновалентних предикатів їх розглядав В. М. Каленич [5]. Але як семантичний різновид предикатів дії вони ще не були предметом аналізу в українському мовознавстві. Тому актуальним на сьогодні видається уважний розгляд та семантична диференціація такого семантичного різновиду предикатів дії, як предикати утворення звуків.

Метою запропонованої статті є виокремлення предикатів утворення звуків як семантичного різновиду предикатів дії та їх класифікація.

Варто зауважити, що компоненти звукової семантики входять до

значення дієслів різних семантичних класів, проте часто як периферійні семи: дієслів мовлення (*бурмотіти, белькотати, цокотіти, гомоніти*), дієслів руху (*шаркати, прогріміти, просвістіти*), дієслів фізичної дії (*пиляти, стукати, бахкати, ляскати*) та ін. [3, 38]. З-поміж дієслів, у яких компоненти звучання належать до ядерних, не всі мають семантику дії. Часто вони позначають статичну або динамічну неконтрольовану ситуацію з пасивним суб'єктом і, отже, належать до класу дієслів процесу або стану.

З-поміж дієслів звучання найбільш загальну семантику мають дієслова *звучати, шуміти, дзвеніти, гриміти* та ін., які у найзагальнішій класифікації дієслів-предикатів належать до класу предикатів стану [3, 38].

Другу групу предикатів звучання – з конкретним значенням, у російській мові дуже докладно аналізує Л. М. Васильєв. В основу класифікації він поклав денотативний принцип і визначив такі групи: 1) дієслова, що характеризують звучання неживих предметів; 2) дієслова, що характеризують звуки живих істот, крім людей; 3) дієслова, що характеризують звуки людей. На наступному етапі класифікації дієслова, що характеризують звучання неживих предметів, поділено за типом джерела: звучання твердих предметів (*шуметь, жужжать, шуриять, грохотать*); звучання рухливої рідини (води) (*плескають, булькають, хлюпають, журчать*); 3) звучання повітря, тобто бурі, завірюхи, урагану (*выть, шуметь, реветь*) [3, 39].

Проте у наявних класифікаціях російських і українських дослідників [3; 1; 7] у класі предикатів аналізованої семантики не розмежовано предикати стану (звучання) та дії (утворення звуків), суб'єктний та суб'єктно-об'єктний їх типи. Водночас Л. М. Васильєв зазначає: «Ситуація звучання здебільшого передбачає каузатора дії, який є причиною звучання предметів. Але вказівка на каузатора не завжди входить до семантичної структури дієслова». За умови відсутності вказівки на каузатора акцент переходить на сам предмет, який звучить [3, 41]. Крім того, ті самі дієслова можуть уживатися в значенні «видавати звук», «звучати» і в значенні «утворювати звук», тобто як семантична модель «каузатор звучання – звучання – джерело звучання (предмет, який звучить)» [3, 41-42].

Проаналізовані у статті предикати з семантикою «утворювати звуки» відображають ситуацію активних фізичних дій або фізіологічної діяльності суб'єкта з метою досягти звучання. Семантична ситуація утворення звуків має два різновиди відповідно до характеру звуку та засобу його утворення: 1) утворення звуків внаслідок активних фізичних дій людини (рідше – тварини) із застосуванням спеціальних пристроїв, інструментів або частин свого тіла; 2) утворення звуків внаслідок фізіологічної діяльності людини або тварини. Відповідно до цього виокремлено два семантичні різновиди акустичних предикатів дії: 1) предикати механічного утворення звуків; 2) предикати фізіологічного утворення звуків.

До групи предикатів механічного утворення звуків належать: *аплодувати, барабанити, бахкати, бемкати, бренькати, бринькати, бриньчати, брязкати, булькати, бухати, грати, гриміти, грюкати, гудіти,*

гупати, деренчати, дзвяти, дзеленчати, дзеленькати, дзенькати, дзвонити, дирчати, клацати, ляскати, рипіти, свистіти, скреготати, скрипіти, стугоніти, стукати, торохтіти, тріщати, трубити, тупати, тупотіти, хруммати (хрумкати), хряпати, цокати, шарудіти, шелестіти, шерхати, шерхотіти, шкрябати, шкряботіти та ін.

Результатом активних фізичних дій з використанням механізмів, предметів та інструментів є штучно створені звуки різного характеру, наприклад, *Почало щось гупати, аж хата двигтіла* (С. Васильченко). *За дверима затупотіло* (І. Багрянний). *Поштар прокинувся, свиснув на коней, ляснув батогом, і коні побігли швидше* (Б.Грінченко). *Андрій знову постукав* (І.Багрянний).

Для утворення звуків використовують відповідні засоби, передусім музичні інструменти, наприклад, *Грав на гітарі, співав якихось мало не блатних пісень...* (В. Дрозд). *Але музики голосно грали, а чорна заслона не спадала* (І. Нечуй-Левицький). *Голова райвиконкому...справді заявив спересердя, що на гітарах бренькають лише міщани та стиляги* (В. Дрозд). *Оркестр заграв щось схоже на марш, щось голосне, дрібне й веселе* (І. Нечуй-Левицький). *Дівчата цілим рядком на лаві смерком стиха співають пісень, а хлопці скрізь по лавах грають на балалайках українські пісні до танців* (І. Нечуй-Левицький).

Крім музичних інструментів, механічне утворення звуків здійснюється за допомогою звичайних предметів: *...Пристукнула в сінях каблуками, грюкнула дверима, ледве не зачепилась за поріг* (О.Донченко). *Гужва подзвонював ключами вже десь під мотоциклом* (І. Дрозд). *Вона не відповіла, бо вже хряпнула дверима* (О. Черногуз). *Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз* (В.Винниченко).

Активний суб'єкт – людина – може утворювати звуки і за допомогою частин тіла – рук, ніг: *Потарабанивши трохи дрижачими пальцями по шибі, вона знов повернулася і спокійніше вже підійшла до стола* (В. Винниченко). *Проходили мимо - тупотіли кроки - одні легкі, жіночі, другі тяжкі, солдатські* (І. Багрянний). *Андрій почав барабанити в зовнішню стінку* (І. Багрянний). *Меткий був дяк, хоч і в халамиді, та учень був меткіший: зразу грюкне кулаком у вікно і вилетів, як кіт, надвір*(С. Васильченко).

Суб'єктну позицію займають переважно назви осіб або груп осіб: *Вскочила дівчинка в сінні, грюкнула дверним гаком* (О. Донченко). Проте її може займати і сам засіб утворення звуку: *Торохтіли мажари по кам'яних вибоїнах, захлиналися осли, викрикували азан муедзини, закликаючи правовірних до обіднього намазу* (Р. Іваничук). *Брязнула клямка, хтось тупотів у сінні, обмітаючи сніг* (О. Донченко). *Загавкали пицалі і кремінні пістолі, засвистіли стріли, задзвеніли ятагани і шаблі* (Р.Іваничук). *Але перед моїми очима загуркотів вагон трамвая* (І. Нечуй-Левицький). *Рипнули двері, затупотіли ноги в сінні* (О. Донченко). *Засвистіли стріли, загавкали мушкети — йде невільниця Марія, йде українська доля чужими дорогами* (Р. Іваничук). Хоча в позиції суб'єкта вжито не назви людей, а назви

предметів або музичних інструментів, розглядані предикати співвіднесені з семантичною моделлю: «той, хто грає (агенс) – дія (утворення звуку, гра) – музичний інструмент або інший предмет» [3, 42-43].

Типова ситуація, відтворювана предикатами дії з семантикою звучання, виявляє себе в тому, що людина або тварина створюють звуки, докладаючи фізичних зусиль і використовуючи певні засоби – інструменти або частини свого тіла. Ситуація динамічна, переважно цілеспрямована, контрольована, результативна. Результатом є утворений звук, а результативна сема здебільшого включена до семантичної структури предиката цієї групи. Суб'єкт завжди агентивний.

Структура ситуації, відображуваної предикатом механічного утворення звуків, отже, має такі компоненти: суб'єкт, дія, засіб, результат (звук).

Предикати фізіологічного утворення звуків позначають контрольовані (рідше – неконтрольовані) ситуації, у яких суб'єктом виступає людина або тварина: *айкати, бекати, вити, вищати, вйокати, гавкати, галасувати, гарчати, гижикати, гикати, горланити, горлати, кашляти, кричати, мекати, муркотіти, нити, нявчати, ойкати, пищати, репетувати, свистіти, сипіти, скиглити, форкати, шипіти* та ін. Вони називають три різновиди ситуацій: 1) утворення звуків людиною за допомогою голосу, апарату мовлення; 2) утворення звуків людиною внаслідок фізіологічних процесів і дій; 3) утворення характерного звуку, крику твариною.

Перший тип об'єднує контрольовані ситуації створення звуку, крику людини з певною метою (*верещати, вищати, галасувати, гижикати, голосити, горланити, горлати, гудіти, гукати, гукати, твалтувати, кричати, нити, пищати, пхекати (пхикати), ревти, репетувати, рякати*). За своїм характером вони є переважно гучними, голосними, різкими: *твалтувати* – кричати, галасувати [4, 204]; *горлати* – викрикувати, галасувати, кричати на все горло [4, 192]; *гукати* – видавати сильні, різкі звуки, шуми [4, 201]; *вищати* – видавати уривчасті, різкі, принизливі звуки [4, 121]; *свистіти* – видавати, утворювати свист (різкий, високий звук, утворений сильним видиханням повітря крізь стулені губи або зуби) як вияв осуду або схвалення кого- або чого-небудь [4,1106], наприклад, *Іде Федько. Іде і кричить* (В. Винниченко). *Декотрі заводяки войдувались, валасались, вхопившись за барки, штовхали один одного та змагались і кричали на всю пельку* (І. Нечуй-Левицький). *Але ні, поки я творив себе, вони воліли стукати кісточками доміно, дрімати перед телевізорами, верещати на стадіонах од тваринного захвату* (В. Дрозд). *Дівчата кричали й пищали* (І. Нечуй-Левицький). *Гуляйвітер на бігу стягував рукавиці, захисні окуляри, гукав стрічним колегам* (В. Дрозд). *Вона прибігла до його й заголосила на весь цвинтар* (І. Нечуй-Левицький). *Потім було багато людей, які ридали, голосили* (Р. Іваничук).

До цієї групи належать і предикати вигукового характеру, що означають вираження почуттів та емоцій, наприклад, *пхекати (пхикати)* – вигукувати, вимовляти «пхе», виражаючи зневагу, презирство [4, 1007].

Мета прикликання або відгону тварин, привернення уваги або

відлякування людей, впливу на волю і дії інших людей реалізується в ситуаціях, позначуваних предикатами *вйокати*, *свистати*, *шикати*, *шипіти*, наприклад, *шикати*, *шипіти* – вимовляти звук «ш-ш», «чш», закликаючи до тиші, заспокоюючи [4, 1396 – 1397]; *вйокати* – гукати «вйо» на коней [4, 149]; *свистати* – свистом кликати, запрошувати [4, 1106].

Особливе місце у цій підгрупі посідають предикати зі значенням «співати, відтворювати якусь мелодію»: *співати*, *музикати*, *наспівувати*, *виводити* [4, 47].

Предикати утворення мовних звуків, на відміну від предикатів мовлення, є суб'єктними, а не суб'єктно-об'єктними. Вони відрізняються від предикатів мовлення тим, що не відображають ситуацію передачі інформації від мовця до адресата. Їх мета і, відповідно, результативність полягає не в передачі повідомлення, а в утворенні звуку, крику.

Предикати фізіологічного утворення звуків часто позначають процеси мимовільного, неусвідомленого чи неконтрольованого звукотворення у людей: *агукати*, *айкати*, *белькотати*, *белькотіти*, *бухикати*, *гикати*, *кахикати*, *кашляти*, *кректати*, *ойкати*, *сопіти*, *стогнати*, *хрипіти*, *хроніти*, *чихати*, *шамотіти* та ін.

У сучасній зарубіжній філософії і лінгвістиці актуальним є аналіз природи дії (action) і діяльності (agency), а також розмежування дій, які лише пов'язані з людиною, і дій, здійснюваних самою людиною. Філософи неодноразово замислювалися над тим, як трактувати таку суперечність: людина може чхати, кашляти, моргати, червоніти - і все це нею здійснено, хоча у звичайному розумінні вона в цей час залишається пасивною [6]. Але зважаючи на такі ознаки ситуацій, як динамічність, результативність, певна активність суб'єкта, предикати фізіологічного утворення звуків віднесені до класу предикатів дії: *Улянка дістала з купки книжок свій зошит, розгорнула його і ойкнула* (О. Донченко). *Лежить у саду й ціліснітьк дні бухикає* (І. Дрозд). *Позад мене зашамотіли й зашаруділи люди* (І. Нечуй-Левицький). *Лише інколи верзлося щось страшне, марилося і він хотів закричати, та йому тільки здавалося, що він кричить, а насправді він сипів і задихався* (О. Іваненко). Щодо таких ознак предикатів та позначуваних ними ситуацій, як доцільність / недоцільність, контрольованість / неконтрольованість, цілеспрямованість / нецілеспрямованість дій, то у багатьох випадках уживання предикатів фізіологічного звукоутворення їх важко однозначно кваліфікувати: *кашляти*, *ойкати*, *айкати*, *хрипіти* тощо.

Предикати звукотворення тваринами формують численну групу: *кахкати* (про качок), *мурчати*, *нявчати* (про котів), *форкати* (про коней), *валувати*, *гавкати*, *гвалтувати*, *рявкати* (про собак), *мекати*, *бекати* (про кіз, овець), *співати*, *цокотати*, *цокотіти*, *цвірінькати*, *щобетати* (про птахів), *тетати*, *тетекати*, *тетотіти*, *телгати* *телготати*, *телготіти* (про гусей), *каркати*, *крякати* (про ворона), *кудкудакати* (про курку), *кукурікати* (про півня), *цвірчати*, *сюрчати* (про цвіркуна), *квакати*, *кумкати*, *кректати* (про жабу), *пищати* (про мишей), *мукати* (про корову), *рохкати*, *хрокати*, *хрюкати*, (про свиней), *кукукати*, *кувати* (про зозулю), *підпадьомкати* (про

перепелів), *дзижчати* (про комах), а також *вуркотіти, гарчати, ревти, рикати, скиглити, скрекотати, скрекотіти, шарудіти, шерхотіти, шиніти, шкряботіти* тощо.

Більшість дієслів, що позначають звуки тварин, комах, птахів, є звуконаслідувальними. Вони переважно утворюють двокомпонентну конструкцію, реалізуючи модель «назва тварини, комахи, птаха (тобто того, хто видає звуки) – звучання» [3,45].

Предикати звукотворення тваринами відображають неусвідомлену, проте результативну і динамічну ситуацію з активним суб'єктом, і на цій підставі віднесені до класу предикатів дії: *Вона самотньо блукала по стайні, шукала в переїдках вівсяні зерна й невдоволено форкала в порожньому жолобі (В. Земляк). Щось легенько зашаруділо в сухій траві (О. Донченко). Мені здавалось, ніби я випадком потрапив у якийсь курник, де кудкудакали сполохані кури (І. Нечуй-Левицький). Ворони поодиночі все летіли в один бік і крякали над хлопцями (В. Винниченко). Благословенна тиша навкруги, лише зашерхоче десь суха зелена ящірка, пробігаючи в траві, бризнуть врізнобіч коники-ковалі та ще жайворонки дзюркочуть у тиші... (О. Гончар). Тут ніби кричали, дзвякали й лящали і попугаї усякої породи, щобетали циглі, ніби кувікали й клацали зубами якісь птахи з гарячих країв і неначе пищали, аж вищали та войдувались маленькі мавпи... (І. Нечуй-Левицький). Гавкають собаки, хапають за животи неслухняних баранців (Р. Іваничук). Ворони каркають хрипко, на відлигу (Л. Костенко).*

У філософії існує погляд, за яким дію, на відміну від стану чи процесу, визначає ознака доцільності, і тоді до найпростіших різновидів активних дій відносять доцільні рухи тварин та комах, адже, як зазначають зарубіжні філософи, коли павук перебігає через стіл, він контролює рухи своїх ніг, управляє ними, щоб рухатися в правильному напрямку. Ці рухи і є метою активності павука [6].

Група предикатів утворення звуків взаємодіє з іншими семантичними групами предикатів дії – предикатами руху; предикатами переміщення, створення, руйнування та зміни об'єкта; предикатами мовлення [3, 51]. Виявлено тісний зв'язок дієслівних акустем із такими семантичними сферами, як “слухове сприйняття”, “рух”, “фізична дія”, “деструктивна дія”, “візуальне сприйняття”, “фізіологія”, “емоції”, “мовлення” тощо [2, 19].

Отже, типова семантика предикатів утворення звуків полягає в тому, що людина або тварина, докладаючи зусиль і застосовуючи різні засоби, продукує звуки певного характеру. Ситуація, позначувана цими предикатами, – динамічна, результативна, переважно контрольована та цілеспрямована і має активного суб'єкта. Структуру ситуації утворюють дія, суб'єкт, результат (звук). Факультативні компоненти – мета і засіб. Результативна сема (звук певної якості) переважно включена до семантичної структури предиката.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабакова О. В. Семантична структура та функціонування дієслів звучання / О. В. Бабакова: автореф. дис....канд. філол. наук., спец. 10.02.01 – українська мова.– Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008 – 21 с.
2. Багмут І. В. Лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській літературній мові (склад, структура, парадигматика) / І. В. Багмут: автореф. дис....канд. філол. наук., спец. 10.02.01 – українська мова.– К.: Нац.пед.університет ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 22 с.
3. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Глаголы речи, звучания и поведения. Учебное пособие / Л. М. Васильев. – Уфа: : Башкир. гос. ун-т, 1981. – 71 с.
4. Великий глумачний словник сучасної української мови/ Уклад.і голов.ред.В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
5. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові / В. М. Каленич // автореф. дис....канд. філол. наук. – К.: Інститут української мови НАН України, 2007. – 20 с.
6. Мальцева А. П. Теория действия в англо-американской философии / А. П. Мальцева // Вопросы философии. – М.: Наука. – 2011. - № 8 [Електронний ресурс] . – Режим доступу.– http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=246&Itemid=52.
7. Сидорова Н. П. Системная организация лексико-семантической группы глаголов звучания и их взаимосвязи с другими глагольными группами: дис...канд. філол.наук, спец. 10.02.01 – русский язык. – М., 1978.– 211 с.

В статье предпринята попытка определить характерные признаки предикатов звучания как семантической разновидности предикатов действия, осуществлена их семантическая дифференциация.

Ключевые слова: семантические типы предикатов, предикаты действия, предикаты звучания, предикаты со значением создания звука, динамичность, результативность.

An attempt to find out the typical features of the sound predicates, which are the type of predicates of action, is done in the article. The semantic differentiation of the sound predicates was made.

Key words: semantical types of predicates, predicates of action, the sound predicate, dynamic quality, efficiency.